

VOJNA SLUŽBA – FAKTOR UNAPREĐENJA DRUŠTVENO-POLITIČKOGA STATUSA?

Petra KLARIĆ RODIK
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.354:355.1
316.66-057.36
355.1:316

Pregledni rad

Primljeno: 10. 3. 2005.

Razmatrajući dva aspekta vojnih organizacija – organizacijski i vrijednosno-normativni – u ovom se radu pokušavaju razmotriti utjecaj vojne službe na unapređenje građanskih prava i društvenoga položaja žena, etničkih/nacionalnih manjina i homoseksualaca/lezbijki. Prvo, u pogledu organizacijskih obilježja, kao središnje pitanje razmatrat će se ustroj vojne službe. Odsluženje vojnoga roka na više je načina usko povezano s pitanjima građanskih prava i dužnosti, a samim time i građanske pripadnosti, što se najočitiije vidi u konceptu vojnika-građanina (*citizen soldier*). Pristupanje vojsci kroz povijest pružalo je nepovlaštenim skupinama priliku da unaprijede svoj društveno-politički status. Drugo, tradicionalna vrijednosno-normativna obilježja vojnih organizacija, odnosno vojna (sup)kultura, legitimira ili delegitimira postojeće diskriminacijske prakse spram nositelja drugačijih, jednom riječju "drugih", identiteta. Suvremene oružane snage postaju inkluzivnije i tolerantnije te prihvaćaju antidiskriminacijske odredbe. Istodobno, većina oružanih snaga prolazi kroz organizacijske promjene. Sve više vojski ukida opću vojnu obvezu, dok se u većini preostalih o mogućnosti ukidanja vojne obveze vodi javna rasprava. Vojna služba postaje osobni izbor, čime se ukida smisao pojma građanina-vojnika. Oružane snage prestaju biti platformom za ostvarenje političkih prava i unapređenje društvenoga statusa.

Petra Klarić Rodik, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za sociologiju, I. Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: prodik@ffzg.hr

UVOD

Razumijevanje vojske* kao društvene institucije temelj je svih relevantnih klasičnih i suvremenih teorija koje se bave proučavanjem vojske. Sredinom 20. stoljeća počinje se razvijati područje istraživanja poznato pod nazivom "oružane snage i društvo" (*armed forces and society*).¹ Teoretičari poput Samuela Huntingtona, Morrisa Janowitza i Jacquesa van Doorna analiziraju institucionalna obilježja vojnih organizacija, vojnu profesiju, temeljna pitanja civilno-vojnih odnosa. S vremenom, a pogotovo nakon završetka hladnoga rata, autori sve više pažnje posvećuju interakciji društvenih promjena i strukturnih, pa i vrijednosnih, promjena unutar samih vojnih organizacija. Još 1960. godine Morris Janowitz u knjizi *The Professional Soldier* formuliра svoju tezu o takozvanoj "civilijanzaciji" vojske – sve većem podudaranju vrijednosnih i organizacijskih obrazaca između oružanih snaga i širega društva. Charles C. Moskos objavljuje 1977. godine tekst pod naslovom "From Institution to Occupation: Trends in Military Organization", a potom, u suradnji s Frankom R. Woodom, 1988. godine knjigu *Military: More than just a Job?*, u kojima tvrdi da vojno zanimanje gubi poseban status i ugled u društvu. Pri odabiru vojnoga zanimanja bitnima postaju novčana naknada, radni uvjeti, mogućnost uporabe u vojsci stečenih znanja i vještina pri eventualnom budućem zapošljavanju – ukratko biti vojnikom, a posebno, i važnije, biti časnikom,² sve manje predstavlja poziv, a sve više zanimanje, posao.³

Nasuprot tezama o konvergenciji, 90-ih godina 20. stoljeća sve se više javljaju teze o porastu divergencije između vojske i društva. Pogotovo američki istraživači naglašavaju sve veći rascjep između vojnih i civilnih struktura društva i počinju naglašavati takozvani "civilno-vojni rascjep" (*civil-military gap*).⁴

Bitno je uočiti da ovaj dominantni pristup istraživanju oružanih snaga polazi od pretpostavke da "struktura vojske i obrasci međuljudskih odnosa unutar nje neminovno odražavaju društvene obrasce i strukturu društva u kojemu se nalaze" (Spindler, 1998., 39). No kao što naglašava Cohen: "ideja da moramo istraživati sisteme vojne službe kako bismo razumjeli vanjsku i unutarnju politiku određene države pala je u zaborav" (1985., 20). S vremenom sve više istraživača počinje istraživati vojsku upravo iz ove, "obratne", perspektive i postavlja pitanje: što nam proučavanje odnosa vojske i društva može reći, ne o vojsci, nego o samome društvu? Političke odluke koje se naoko odnose na isključivo vojnu domenu zapravo mijenjaju – češće potvrđuju, rjeđe narušavaju – postojeće društvene odnose moći.

Polazeći od analize organizacijskih i vrijednosno-normativnih obilježja oružanih snaga, u ovom se radu razmatraju

neka od osnovnih pitanja vezana uz građanska prava i društveni status žena, etničkih/nacionalnih manjina, homoseksualaca/lezbijki. Kao centralno organizacijsko obilježje razmatrat će se ustroj vojne službe. Odsluženje vojnoga roka na više je načina usko povezano s pitanjima građanskih prava i dužnosti, a samim time i građanske pripadnosti, što se najočitije vidi u konceptu vojnika-građanina (eng. *Citizen-Soldier*, njem. *Staatsbürger in Uniform*). Ovako koncipiran odnos prava i dužnosti pružao je priliku osobama bez građanskoga statusa da, u zamjenu za dobrovoljno pristupanje vojsci, ostvare neka od političkih prava. Zapravo, oni su mogli dobrovoljno stupiti u vojsku samo kada im je to bilo dopušteno, što se događalo tek iznimno, u ratnim razdobljima, radi potrebe za ljudstvom.

Posljednjih nekoliko desetljeća mnoge su države odlučile ukinuti opću vojnu obvezu, čime služba u vojsci postaje osobni izbor. Ukidanjem vojne obveze kao građanske dužnosti pojam građanina-vojnika gubi smisao. Istodobno, radi sve većih potreba za obrazovanim i stručnijim osobljem, vojske se sve manje obaziru na rod ili etničku pripadnost kandidata, dok neke, poput britanske, čak i inzistiraju na reprezentativnoj zastupljenosti žena i etničkih manjina. U usporedbi s 19. stoljećem, u kojemu je stvoren i utvrđen koncept građanina-vojnika, danas se sve manje tolerira diskriminacija zbog boje kože, etničke pripadnosti, roda, seksualne orijentacije i sl. Sve veća prisutnost žena u vojskama ozbiljno narušava uvriježenu percepciju vojnoga poziva kao isključivo muškog. No čak i kad bi se ukinule sve vrijednosne i institucionalne zapreke punoj participaciji svih osoba, pitanje je bi li to samo po sebi imalo ikakva utjecaja na ekspanziju građanskih prava u onim segmentima civilnoga dijela društva u kojima su ona još uvijek uskraćena. Kad bi se deklariranim homoseksualcima dopustilo da služe vojsku, bi li im to ikako pomoglo u ostvarenju nekih drugih građanskih prava (poput prava na sklapanje brakova), kao što je svojedobno u Americi crnim robovima davano pravo na oslobođenje? Ili je dopuštanje vojne službe deklariranim homoseksualcima izgledno samo u onim društvima, poput nizozemskog, u kojima oni već ionako ravnopravno ostvaruju sva građanska prava? Znači li brojčano veća prisutnost ujedno i bolju integraciju žena u oružanim snagama?

VOJNA SLUŽBA I GRAĐANSKA PRIPADNOST

Način na koji vojske odabiru sustav novačenja nikada nije isključivo pod utjecajem vojno-utilitarnih faktora. Uvođenje opće vojne obveze, iako ono prvotni poticaj može dobiti iz potrebe za popunjavanjem vojnih redova, bilo bi gotovo nemoguće provesti ako se takva odluka ne bi mogla legitimirati pozivanjem na koncept građanske dužnosti. U diskursu građanskih prava i dužnosti, jedna od temeljnih dužnosti gra-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 993-1014

KLARIĆ RODIK, P.:
VOJNA SLUŽBA...

đana jest vojna služba.⁵ Kestnbaum sažima: "U svojoj biti, princip građanske službe utemeljen je na samo jednoj ideji: vojna služba je građanska dužnost. Vojna služba jest odgovornost koja proizlazi isključivo iz nečije pripadnosti političkoj zajednici građana; i upravo zbog ovako određene dužnosti, država može legitimno nametnuti obvezu služenja vojske svojim građanima" (2000., 7).

PREVLADAVAJUĆI DISKURS: GRAĐANSKA PRAVA I GRAĐANSKE DUŽNOSTI

Ovako koncipirana ideja vojne obveze logički je izvedena iz koncepta društvenog ugovora. Prema društvenom ugovoru, uz prava i koristi koje ljudi uživaju zato što su članovi neke političke zajednice, oni prema toj političkoj zajednici imaju i određene dužnosti. Između ostaloga, svatko tko je član neke političke zajednice ima dužnost određeni dio svoga vremena utrošiti služeći obrani te zajednice.⁶

Ideja društvenog ugovora nastala je u društvenom kontekstu u kojemu su politička prava imali samo neki, a prema tome samo neki su imali i političke dužnosti. Vojske 18. stoljeća, iako su ponekad uvodile vojnu obvezu za određene društvene slojeve, pružale su mogućnost imućnijim građanima da plate zamjenika i ne služe osobno. U trenutku kada se proglašava opća vojna obveza, vojni obveznik postaje građanin kao individuum, a ne kao kategorija – odnos države i pojedinca postaje neposredan. Opća vojna obveza, prvi put proglašena 1793. godine za Francuske revolucije, iako se uvodi radi potrebe za ljudstvom, ima nacionalno-ideološko obilježje.

Većina vojski u prvoj polovici 19. stoljeća, uključujući i francusku, vraća se na stariji model, po uzoru na vojske pre-revolucionarnoga doba. Tek potkraj 19. stoljeća većina europskih vojski preuzima formu koja će prevladavati otprilike jedno stoljeće – profesionalni časnički zbor, u kombinaciji s općom vojnom obvezom. Ovakav su razvoj omogućila tehnološka dostignuća (uporaba parnoga stroja u pomorskom i kopnenom prometu), uvođenje vojnih škola i akademija, inovacije u načinu upravljanja vojskama (uvođenje glavnoga stožera) i komunikacijama (telegraf) itd. (vidjeti: Howard, 2002., 111-117). No upravo uvođenje opće vojne obveze i istodobno redefiniranje država kao nacionalnih država u najbitnijim su elementima odredili ulogu vojske u društvima. Vojna obveza postaje zakonom propisana građanska dužnost, postaje "škola nacije" (*school of the nation*), postaje ritual prijelaza iz "predgrađanskoga" statusa u status punopravnoga građanina te se u svim ovim dimenzijama vojna obveza odnosi samo na one osobe koje jedino i mogu ostvariti svoja građanska prava, a to su muški pripadnici većinske nacionalne/etničke/rasne zajednice.

MASOVNE VOJSKE I TIPOVI VOJNE SLUŽBE

Termin "opća vojna obveza", koji je udomaćen u hrvatskome jeziku, podrazumijeva sustav u kojemu je vojna obveza "univerzalna" i odnosi se na sve pripadnike određene, zakonom definirane, kategorije osoba. Ovakav sustav novačenja jedna je od varijanti masovnoga novačenja (franc. *levée-en-masse*). Vojna obveza može istodobno biti i masovna i selektivna. Cohen (1985.) razlikuje osam osnovnih tipova vojne službe, među kojima četiri mogu uključivati univerzalno novačenje.

Prvi je tip takozvani "kadrovsko-ročnički" (*Cadre/Conscript*), koji se oslanja na profesionalnu časničko-dočasničku "jezgru" koja obučava i vodi ročnike. Novačenje u ovom tipu može biti opće, ali se može provoditi i selektivno, uključivo i metodom slučajnog izbora. Nakon relativno kratkotrajne vojne obuke ročnici postaju pričuvnici, koji se u nekim slučajevima s vremena na vrijeme ponovo pozivaju na kratku vojnu obuku. Ovaj tip masovnoga novačenja preuzela je, po uzoru na Prusku, nakon 1871. godine većina europskih država i on ostaje dominantan model tijekom većega dijela 20. stoljeća. Upravo se na ovaj model odnosi termin "opće vojne obveze", iako se vidi da on uopće ne mora biti opći.

Drugi je tip šestomjesečna "univerzalna vojna obuka" (*Universal Military Training*), koja se provodi u vrijeme ili neposredno nakon završetka školskoga obrazovanja, a podliježu joj svi tjelesno sposobni mladići. Kao primjer Cohen navodi australsku vojsku prije Prvog svjetskog rata.

Osim navedenih tipova masovnoga novačenja, Cohen navodi još dva tipa masovnih vojski, koji se, osim na masovnu vojnu obvezu, mogu oslanjati i na dobrovoljce. Prvi je sustav "milicija" (*Militia*), koji polazi od koncepta teritorijalne obrane. Najpoznatiji ovakav sustav jest onaj švicarski, u kojemu svi fizički sposobni muškarci cijeloga života u kojem su vojno sposobni (trideset godina) bivaju s vremena na vrijeme pozivani na kratkotrajno služenje vojske. Nitko osim najviših časnika nije trajno na aktivnoj dužnosti, a cijela se vojska okuplja samo u vrijeme ratne opasnosti. Ovaj se sustav često kombinira s drugim sustavima vojne službe.⁷ Drugi model novačenja koji može podići masovnu vojsku jest onaj koji se oslanja na profesionalni časnički i dočasnički kadar, čijim se pripadnikom postaje dobrovoljno, a koji se u miru priprema za zapovijedanje velikom ratnom vojskom – takozvani "proširivi sustav" (orig. *Expandible System*). Kao osnovne primjere ovakvih vojski Cohen navodi američku vojsku s početka 20. stoljeća do 1940. i njemačku međuratnu vojsku, prije dolaska nacionalsocijalista na vlast.

Vojni se rok, u pravilu, služi u istoj životnoj dobi kada se ostvaruje status punoljetnosti i dobiva pravo glasa, što dodat-

no naglašava simbolično značenje vojne službe kao prijelaza iz "pretpolitičkoga" stanja u punopravni građanski status (Janowitz, 1980.; Cohen, 1985.; Walzer, 1994.; Belkin, Levitt, 2001.). Pripadnici društvenih grupa kojima nije bio priznat građanski status vojnu su službu, s više ili manje uspjeha, iskorištavali kao sredstvo ostvarenja političkih prava (Burk, 1995.; Levy, 1998.; Kestnbaum, 2000.). Za Američke revolucije Crnci su sudjelovanjem u ratu mogli biti oslobođeni od ropstva. Britanska strana nudila im je slobodu u zamjenu za lojalnost. Na suprotnoj strani, nakon proglašenja nezavisnosti, Kongres odobrava služenje u Kontinentalnoj vojsci onim društvenim slojevima koji su do tada bili isključeni, na temelju imovinskog cenzusa i iz rasnih razloga. Siromašnim bijelcima, slobodnim Crncima i mulatima, robovima (uz dopuštenje vlasnika) služba u jedinicama lokalne samoobrane donosila je jednima slobodu, a drugima pravo glasa na lokalnoj razini (Kestnbaum, 2000.). Mnogo kasnije, u 20. stoljeću, Nijemci su Židovima 1935. zabranili služenje u Wehrmachtu četiri mjeseca prije nego što su im potpuno ukinuli građanski status i sveli ih na status državnih pripadnika (*Staatsangehörige*).

VOJNA KULTURA I IDENTITET

Vojska, kao i svaka društvena institucija, ima specifičnu organizacijsku kulturu, koja uključuje "stavove o tome što je borba, što je dobro i što je važno te ponašanja u skladu s tim stavovima. Često ovi stavovi bivaju utjelovljeni u zajedničkim herojima, pričama i ritualima koji potiču međusobnu povezanost pripadnika vojske. Ukratko, ona je 'ljepilo', koje čini organizaciju posebno važnim izvorom identiteta i iskustva" (Snider, 1999., pogl. 1, odjeljak 4). Pri procesu formiranja institucionalne kulture sustavi značenja i sustavi vrijednosti vezani uz temeljnu vojnu djelatnost – borbu – postaju okosnicama vojne kulture te bivaju pripisivani cjelokupnoj vojnoj instituciji.

Vojna kultura

Upravo trajnost vojnih organizacija osigurava uvjete za formiranje vojne (sup)kulture. Autori koji su pisali o vojnoj kulturi ne slažu se u tome postoji li univerzalna vojna kultura. Preciznije postavljeno, pitanja su sljedeća: možemo li uočiti obilježja koja vojnu kulturu čine vidljivo različitom od civilne? Može li se govoriti o internacionalnoj vojnoj kulturi? Jesu li razlike među "nacionalnim vojnim kulturama" relativno veće u usporedbi sa sličnostima? Ukratko: je li razlika vojnoga načina života prema civilnom relativno veća nego razlike između pojedinih vojski?⁸

Autori koji su prvi sustavno proučavali vojne organizacije polaze od strukturalno-funkcionalističkoga pristupa i stavljaju naglasak na jedinstvenost vojnoga svjetonazora i obra-

zaca ponašanja, utjelovljenih u načelima profesionalne vojne etike (vidjeti, na primjer: Janowitz, 1971. /prvo izdanje 1960./ pogotovo poglavlje naslovljeno "The Military Mind: Conservative Realism of the Professional Military Ethic"; Huntington, 1994. /prvo izdanje 1957./; Spindler, 1998. /prvo izdanje 1948./). Štoviše, istraživanje Gwendolyn Stevens i Freda M. Rosea Jr. (1994.) upućuje na to da vojni poziv privlači upravo one osobe koje već unaprijed imaju formirane vrijednosne orijentacije u skladu s vojnim zahtjevima za konformizmom, disciplinom, pokoravanjem autoritetu i sl.

U pregledu osnovnih pristupa vojnoj kulturi Don M. Snider (1999.) ističe da strukturalno-funkcionalistički pristup ističe četiri središnja elementa vojne kulture.

1. Disciplina, koja – osim funkcije uvođenja reda u ratno djelovanje – služi i ritualizaciji ratnoga nasilja: "ponašanje prema pravilima vojne discipline vojnicima u borbi pruža pouzdanje te definira kada im je i kako dopušteno kršiti societalne zabrane ubijanja i primjene nasilja koje vrijede u normalnim okolnostima" (Snider, 1999., pogl. 2, odjeljak 3).

2. Profesionalni etos, kao vrijednosno-normativni okvir samopercepcije časnika i percepcije vojnoga poziva u široj javnosti. Profesionalna etika prenosi se s generacije na generaciju, pogotovo u vojnim školama i akademijama. Gwyn Harries-Jenkins uočava kako konstrukcija vojnoga profesionalizma zadržava "neofeudalne tonove" i temelji se na viziji vojnika kao kavalira, s naglašenim osjećajem za dužnost, odgovornost, posvećenost i čast (1998.).⁹

3. Ceremonije i pravila ponašanja – od salutiranja i uniformiranog odijevanja, preko vojnih parada i prisega, pa sve do vojnih vjenčanja i sprovoda. Sve su ovo ritualizirani oblici ponašanja, kojima je temeljna svrha potvrđivanje osjećaja zajedničke pripadnosti vojnoj instituciji i širem kolektivnom identitetu.¹⁰

4. Kohezija i osjećaj zajedništva koji se odnose na osjećaj pripadnosti i odgovornosti spram ostalih članove vlastite vojne jedinice. Oni se često vide kao "mjere borbenog morala vojnih jedinica" i predstavljaju "najznačajniji element koji povezuje vojnu kulturu i borbenu učinkovitost vojnih jedinica" (Snider, 1999., pogl. 2, odjeljak 16).¹¹ O ovom elementu vojne kulture bit će više riječi kasnije, jer je upravo on postao središnjom temom u suvremenim raspravama o integraciji žena i homoseksualaca u vojne jedinice.

Nasuprot strukturalno-funkcionalističkom pristupu, mnogi autori analiziraju vojnu kulturu kao bitno heterogenu i dinamičnu. Primjerice, Murray (1999.) ističe da se, pod utjecajem svježih vojnih iskustava, postojeće profesionalne etike, povijesti, geografije, društvenoga miljea, pa i duha vremena, razvijaju različiti "nacionalni vojni stilovi", a u skladu s time

govori se onda o njemačkom, talijanskom, američkom itd. vojnom stilu. Soeters (1997.) analizira vrijednosne orijentacije polaznika vojnih akademija u trinaest država s obzirom na sljedeće četiri dimenzije:¹² 1. distanca među osobama s više i manje moći (percepcija odnosa moći), 2. izbjegavanje neizvjesnosti, 3. individualizam i 4. orijentacija na dostignuće¹³ te identificira dva suprotstavljena tipa vojnih kultura: birokratizirano-institucionalni (Italija i Belgija) i nebirokratizirano-poslovni¹⁴ (Danska i Kanada), između kojih se nalaze ostale.

Nadalje, autori ističu kako se i unutar svake vojske mogu naći različite supkulture (Murray, 1999.; Snider, 1999.). Kopnena vojska, mornarica i vojno zrakoplovstvo imaju vlastite supkulture. Snider ilustrira heterogenost vojnih supkultura metaforom koplja: "Ratničke supkulture koje postoje u rodovima kao što je pješaštvo, kod pilota borbenih zrakoplova i svih onih koji su izravno zaduženi za ubijanje nalaze se na vrhu koplja. Niže uz dršku koplja su oni koji pružaju borbeni podršku, osiguravajući komunikacije i informacije. Još niže, blizu kraja koplja jesu službe i civilne komponente za logističku potporu na razini vojišta, kao što su sanitetska služba, intendantska i tehnička služba te transport" (1999., pogl. 3, odjeljak 8). Osim što se međusobno razlikuju, vojne kulture i supkulture i same se s vremenom mijenjaju (Dunivin, 1994.; Murray, 1999.).

Dominantan vojni identitet

Povijesno gledano, vojnim institucijama oduvijek dominiraju muškarci, a od 19. stoljeća nacionalnim oružanim snagama dominiraju nositelji prevladavajućih nacionalnih, etničkih, rasnih, jezičnih identiteta. To je snažno utjecalo na obilježja vojnih kultura, samopercepciju pripadnika oružanih snaga i grupnu identifikaciju. Uspostavljanje identiteta u pravilu zahtijeva referentni okvir, granice unutar kojih smatramo da smo ono što jesmo, za razliku od drugih, koji su nešto dugo. Kao što Yuval-Davis ističe: "Mnogo je vrsta 'drugih'. ... [B]ilo koje kulturno percipirano obilježje moglo bi postati oznaka granice koja svijet dijeli na 'nas' i 'njih'" (2004., 67). Ovo uspostavljanje "mi-oni" odnosa u vojnoj je kulturi uključivalo prije svega uspostavljanje rodni granica, a ovisno o konkretnom slučaju i rasnih, klasnih, etničkih, jezičnih, religijskih i drugih granica identiteta. Relativna važnost svake od ovih granica ovisi o tome koliko je ona važna, koliko je centralna za izgradnju identiteta u kontekstu određene vojne kulture. Od svih ovih granica, najtrajnija i gotovo univerzalna jest ona rodna. "Kao što su pokazale Cynthia Enloe i drugi, militarizirane predodžbe žena u ratu – bilo da ih pozivaju da ostanu kod kuće i budu dobre supruge i majke ili da volontiraju u vojnoj industriji i postanu 'Rosie the Riveter' – prijeko su potrebne za militari-

zirane predodžbe muškaraca, koje mogu biti različite. Ratovi se vode radi *ženaidjece*, a borce tješi i umiruje spoznaja da 'njihove žene' čuvaju ognjište i čekaju da se vrate kućama" (Yulval-Davis, 2004., 141).

Samopercepcija časnika također otkriva rodni karakter "idealtipskoga" časnika. Samopercepciju časnika u nekoliko europskih država istraživali su Giuseppe Cafforio i Marina Nuciari (1998.). Sami časnici smatraju da su osobine koje bi trebao imati "dobar časnik" sljedeće: sposobnost vođenja drugih, ekspertiza, odgovornost, disciplina i odlučnost. Kao najmanje važne osobine časnici su navodili osobine poput poslušnosti, požrtvornosti, kooperativnosti, empatije i naklonosti sklapanju prijateljstva. Imajući na umu spomenutu četvrtu dimenziju Hofstedeova instrumenta, časnici više vrednuju one osobine koje se društveno percipiraju kao "muške", a smatraju relativno nevažnima one "ženske". Popularni imidž "dobro časnika" sažet je u naslovu filma iz 1980-ih – *Oficir i džentlmen*.

Upravo promatranjem vojne kulture i identiteta možemo otkriti kako se definiraju i redefinišu društvene vrijednosti i sustavi značenja koji su presudni kada je riječ o pitanjima odnosa vojske i društva i inkluzivnosti vojske spram pripadnika/pripadnica društvenih skupina, koje su dugo sustavno bile isključivane ili marginalizirane unutar vojnih i ostalih društvenih institucija. Pripadnici ovih društvenih grupa nositelji su identiteta koji su često bili upravo onaj referentni okvir nasuprot kojemu je izgrađivan identitet vojnika.

NAPUŠTANJE MASOVNIH VOJSKI I ZAHTJEV DA SE REDEFINIRAJU VOJNE KULTURE

U uvodnom poglavlju knjige *Postmodern Military* (2000.), Moskoss, Williams i Segal govore o trima razdobljima, odnosno o trima formama vojnih organizacija: modernom tipu (od 19. do sredine 20. stoljeća), kasnom modernom tipu (od sredine 20. stoljeća do ranih 1990-ih) i postmodernom tipu (od kraja hladnoga rata nadalje). Od Francuske revolucije, kroz cijelo 19. i većinu 20. stoljeća prevladava koncept građanina-vojnika, koji je usko vezan uz pojam nacionalne države. Vojna služba postaje građanska dužnost, što se očituje na više načina. Burk navodi kako su bijeli Amerikanci početkom 19. stoljeća tvrdili kako Crnci, zbog toga što ne služe u miliciji, nemaju pravo biti građanima. Ova tvrdnja bila je besmislena, jer je Crncima zakonski bila zabranjena vojna služba sve do proglašenja emancipacije, 1863. godine. Smisao ove tvrdnje, ističe Burk, jest u tome da bijelci potvrde i istaknu svoju privilegiranu poziciju i ekskluzivnost statusa građanina-vojnika. Oсамdeset i pet godina kasnije, 1948. godine, ukinuta je rasna segregacija unutar američke vojske. Za američke Crnce, voj-

ska je područje relativno niske diskriminacije u usporedbi s ostatkom društva i institucija kroz koju su najlakše mogli ostvariti uzlaznu društvenu mobilnost. Desegregacija unutar vojske postala je argument u prilog borbi za ostvarenje ravnopravnosti i u ostalim segmentima društva. Suprotno od deprivilegiranih društvenih slojeva, punopravni građani dovede u pitanje svoj status odbijanjem vojne službe. Prigovarači savjesti bili su osuđivani na zatvorske kazne i stigmatizirani kao izdajice zajednice.

U posljednjih nekoliko desetljeća sve više država ukida opću vojnu obvezu, odnosno napušta organizacijsku formu masovne vojske, u korist drugih organizacijskih formi (vidjeti: Haltiner, 1998.; Dandeker, 2000.; Moskos, Williams i Segal, 2000.). Zbog toga su vojske, u drugoj polovici 20. stoljeća, sve manje važan faktor socijalizacije i uvođenja u građanski status.

Suvremeni razvoj tehnologije dovodi do sve veće specijalizacije vojnih poslova, čime se stvara potreba za bolje obrazovanim kadrovima, a umanjuje potreba za samom fizičkom snagom. Ova promjena nema jednak utjecaj na sve rodove vojske. Najveći utjecaj ima na zrakoplovstvo, kao "najtehnologiziraniji" rod, a najmanji na kopnenu vojsku. Sve učestalije sudjelovanje u operacijama različitim od rata (*operations other than war – OOTW*) stvara potrebu za manjim, mobilnijim i fleksibilnijim vojnim postrojbama. Sudjelovanje u mirovnim i humanitarnim misijama zahtijeva vojnike obučene za razne nove dužnosti koje ranije nisu ulazile u opis vojnih dužnosti, poput suradnje s civilnom administracijom drugih država, suradnju s medijima i raznim nevladinim organizacijama na terenu i sl.¹⁵

"Iako moderna vojna organizacija, naravno, nikada nije postojala kao čisti tip, njezin ustroj temeljio se na kombinaciji ročnika na nižim razinama ili milicije i profesionalnog časničkog zbora. Ona je organizacijski bila prilagođena ratu orijentiranim misijama, imala je muški sastav i etos te se strukturalno i kulturalno oštro razlikovala od civilnoga dijela društva. Nasuprot tomu, postmoderna vojska sve je manje vezana uz nacionalnu državu. U pogledu osnovnog ustroja, oružane snage postaju sve više dobrovoljačke, prilagođene raznovrsnim tipovima misija, sve više androginičnog sastava i etosa te sve isprepletenije s civilnim društvom" (Moskos i sur., 2000., 1).

Švicarski istraživač Karl Haltiner u svojem tekstu naslovljenom "The Definite End of the Mass Army in Western Europe?" potvrđuje postojanje ovoga trenda na temelju empirijskog istraživanja. Istraživanje se sastojalo od dva dijela: analiza podataka o strukturnim obilježjima oružanih snaga petnaest europskih država¹⁶ te intervjui sa stručnjacima u vezi s projekcijom budućega razvoja. Haltiner (1998., 32) zaključuje:

1. Vojna participacija općenito,¹⁷ a posebno vojna participacija novačkih dobnih skupina,¹⁸ između 1970. i 1994. godine u dugoročnom je padu. Ovaj je pad posebno ubrzan nakon 1990. godine.

2. U posljednjih dvadeset i pet godina, oružane snage svih zapadnoeuropskih država postale su manje, a vojno osoblje malobrojnije. Istodobno, te su oružane snage tehnički i strukturalno sve diferenciranije.

3. Vojne organizacije Zapadne Europe regrutaciju personala sve više temelje na dobrovoljnom pristupu, bez obzira na to postoji li i dalje vojna obveza u njihovim državama ili ne. Kao opća tendencija, zamjetljivo je izrazito smanjenje uporabe prinude pri regrutiranju vojnog osoblja.

4. Dobrovoljački ustroj oružanih snaga posebno je naglašen činjenicom da, kada se smanjuje ukupna veličina oružanih snaga, reducira se broj ročnika, a ne profesionalaca i onih koji su pristupili dobrovoljno i služe na dulji rok. U mjeri u kojoj je vojna obveza selektivna, a ne univerzalna, društveni i politički pritisak za ukidanje vojne obveze raste.

5. Udio žena u zapadnoeuropskim oružanim snagama zamjetno raste samo ako je vojna obveza ukinuta i osoblje se mora regrutirati isključivo s tržišta rada. Čini se da je daljnje ustrajavanje na prisilnom novačenju najveća zapreka povećanju udjela žena.

Usporedno s navedenim promjenama, društva Zapada postaju sve osjetljivija na problem diskriminacije na temelju rodnih, etničkih, jezičnih, rasnih i drugih obilježja. Međutim, kako se udaljujemo od deklarativne razine i približavamo konkretnim problemima i političkim odlukama, provedba antidiskriminacijskih načela postaje sve teža, a oko određenih pitanja vode se dugotrajne političke diskusije i uvode "politički korektna", ali kompromisna, rješenja, poput američke politike spram homoseksualaca u vojsci, poznate kao "Don't Ask, Don't Tell", prema kojoj homoseksualci mogu služiti vojsci, sve dok svoju seksualnu orijentaciju ne obznane javno. Ovakva politika očito je tolerantnija od prijašnjih, mnogo restriktivnijih rješenja, ali i dalje čuva, pa i učvršćuje, oštru distinkciju sfere javnog i sfere privatnog života u odnosu na politička prava.

Karen O. Dunivin (1994.) ove procese teorijski konceptualizira koristeći se pojmovima paradigme i modela vojne kulture. Paradigma se odnosi na duboko ukorijenjene i trajne vrijednosne obrasce koji čine samu jezgru vojne kulture. Prevladavajuću, "tradicionalnu", vojno-kulturalnu paradigmu Dunivin naziva borbena orijentirani ratnik-muškarac (*combat, masculine-warrior – CMW*) paradigmom. Prvo, "s obzirom na to da su primarne uloge vojske priprema za rat i samo vođenje rata, imidž vojske nalik je imidžu borbe", i drugo, "vojni poziv sma-

tra se muškom ulogom – vojna profesija, obrana i borba društveno su definirane kao muški posao" (1994., pogl. 2.2, odjeljak 2). Vojna služba često simbolizira obred inicijacije kojim dječaci postaju muškarci (Moskos, 1993., odjeljak 13; Harries-Jenkins, 1998., str. 353; Winslow, 1999., 440-451; Titunik, 2000., 240; Snyder, 2003., 192; Dar i Kimhi, 2004., 444).

Na drugoj, više površinskoj, razini nalaze se modeli vojne kulture. Ovi se modeli očituju u etičkim načelima vojnoga profesionalizma, načinu enkulturacije, zakonskim odredbama, strukturi oružanih snaga, stavovima, interakciji većine i manjine.

U skladu s CMW paradigmom, razvija se njoj komplementarni "tradicionalni model" vojne kulture. Međutim, pod pritiskom ranije spomenutih organizacijskih i vrijednosnih promjena, razvija se novi model, koji Dunivin naziva "modelom u nastajanju" (*evolving model*). Taj se model i dalje oslanja na bazičnu CMW paradigmu, ali je istodobno otvoreniji i tolerantiji. Zakoni i pravilnici sada sadržavaju antidiskriminacijske odredbe, rasistički i seksistički istupi oštrije se kažnjavaju, sastavljaju se novi testovi sposobnosti kojima se priznaju razlike u predispozicijama kandidata i kandidatkinja.¹⁹ Zbog toga dolazi do sukoba između CMW paradigme i novoga kulturnog modela. Uključivanjem kategorija društva koje su ranije bile isključene, temeljna vrijednosna načela vojne kulture (CMW paradigme) bivaju ugrožena. Uključivanje žena u borbene jedinice predstavlja ozbiljnu prijetnju koherentnosti vrijednosnoga sustava, prema kojemu su borba i vojska ekskluzivno muško područje. U kontekstu kada napredak tehnologije razlike u tjelesnim predispozicijama muškaraca i žena čini sve manje relevantnima, a sudjelovanje žena u drugim sferama javnosti postaje sve učestalije, ustrajavanje na rodnoj diskriminaciji poprima sve očitije obilježje ideologije. Ustrajavanje na rodnoj diskriminaciji evidentno više ide za obranom koherentnosti prevladavajuće CMW paradigme nego za obranom učinkovitosti vojne organizacije, što je najčešća parola pod kojom se nastoje održati diskriminacijske politike. Grupna kohezija smatra se temeljem vojne učinkovitosti i stoga se diskusije oko pitanja inkluzivnosti i tolerantnosti oružanih snaga u pravilu transformiraju u diskusije o utjecaju "drugih" na grupnu koheziju i osjećaj zajedništva. Jedni dokazuju kako je opasno eksperimentirati s bilo čim što bi moglo umanjiti grupnu solidarnost, jer se time potkapa vojna efikasnost (npr. *Women in the Armed Forces*, 2002.). Drugi ističu da se uključivanje "drugih" neće smatrati prijetnjom grupnoj koheziji, ako vojna i općedruštvena kultura vrednuju inkluzivnost (npr. Belkin i Levitt, 2001.). U ovim diskusijama oko inkluzivnosti oružanih snaga vidi se sukob i oko zahtjeva da se redefinira identitet i oko zahtjeva da se poveća

politička ravnopravnost. Javnim raspravama oko konkretnih, praktičnih problema zapravo se vodi borba za promjenu, odnosno održanje postojeće paradigme. Pozicija s koje se brani CMW paradigma tada postaje, u mannheimovskom smislu, ideološka.

Osjećaj pripadnosti i izgradnja zajedničkog identiteta u vojnim jedinicama postiže se formalnim i neformalnim načinom. Posebno je u sklopu temeljne vojne obuke vidljiv proces uspostavljanja granica spram "drugih". Najčešći "drugi" jesu žene i homoseksualci, pa pogrdne etikete u ovom kontekstu imaju još izraženije pogrdno značenje. Riječima kanadskoga vojnika: "Ne možemo prihvatiti homoseksualnost jer ona predstavlja slabost" (citirano u: Winslow, 1999., 446).²⁰

Na neformalnoj razini, osjećaj zajedništva postiže se raznim "obredima inicijacije", kojima se novi pripadnici grupe stavljaju na kušnju i izlažu raznim poniženjima, kako bi dokazali svoju lojalnost (vidjeti npr. Winslow, 1999.). Ovi rituali grupnoga povezivanja (*group bonding*) izrazito su simbolični i kroz njih se novake upućuje na sustav vrijednosti i načine ponašanja koji se smatraju prihvatljivima. Kao pozitivne osobine ističu se odvažnost, heteroseksualnost, muškost, disciplina ... U kontekstu ovako shvaćenoga zajedništva, žene i homoseksualci, kao nositelji "nepoželjnih" obilježja – vide se kao prijetnja osjećaju zajedništva. Rachel Woodward i Patricia Winter (2004.) ističu kako temeljni motiv suprotstavljanja integraciji žena u borbene jedinice nije sumnja u njihove profesionalne sposobnosti, nego se i sama njihova prisutnost vidi kao ugrožavajuća. Prisutnost žena kao žena poništava granicu između "nas" i "njih", temelje grupnog identiteta. Oko dopuštanja da se žene uključe u borbene jedinice vode se zbog toga oštre rasprave.

Žene su kroz povijest u vojskama služile na neborbenim pozicijama, u postrojbama za pružanje podrške (*combat-support*). Često su bivale izdvojene u posebne vojne jedinice, čime se dodatno sužavao izbor poslova koje su mogle obavljati. U vrijeme ratova, zbog potrebe za ljudstvom, vojske bi u pravilu postajale otvorenije prema ženama. Nakon završetka ratova ženama bi se ponovo ograničavao pristup svim pozicijama, osim onim "tradicionalno ženskim". No i u samim ratovima uvriježene percepcije o borbi kao isključivo muškom poslu bivale bi samo površno poljuljane. Primjerice, za Drugoga svjetskog rata u britanskoj vojsci žene su mogle rukovati streljivom i puniti protuzrakoplovno oružje, ali iz toga istog oružja nisu smjele ispaljivati, jer bi u tom slučaju trebale biti redefinirane kao borci (granica između borbene i neborbene pozicije bila je definirana samim činom pucanja iz oružja) (Segal, 1995.). Mady W. Segal tvrdi kako je od svih faktora koji

utječu na otvorenost oružanih snaga spram žena najvažniji nedostatak ljudstva, no "značenje koje se pridaje pojedinim argumentima u vezi s ulogom žena u vojsci utemeljeno je kulturno i vrijednosno, a ne u skladu s objektivnom realnošću" (Segal, 1995., 758). U današnje vrijeme sve više zemalja zakonski otvara pristup sve većem broju poslova, uključujući i neke borbene pozicije (Dandeker i Segal, 1996.; Titunik, 2000.).

Oko svake od ovih zakonskih promjena u pravilu vode se rasprave, u kojima zastupnici konzervativnih stajališta *a priori* tvrde kako će uvođenjem promjena biti ugrožena grupna kohezija, a time i učinkovitost oružanih snaga. Sposobnost da se ženama zabrani pristup ovoj tradicionalno muškoj sferi obrnuto je razmjerna političkoj moći žena da se izbore za pravo na ravnopravan tretman u vojsci.

Slična analiza može se primijeniti i na položaj etničkih/nacionalnih manjina u oružanim snagama. Iako su suvremene vojske inkluzivnije, a neke, poput britanske, čak i ističu etničku reprezentativnost oružanih snaga kao temelj integriranosti vojske i društva, to samo po sebi ne znači da su izgledi za zapošljavanje i napredovanje u vojskama za sve jednaki. Kirby i suradnici (2000.) analiziraju utjecaj testova kojima se selektiraju kandidati za pristup snagama za specijalne operacije (SOF). Neke od sposobnosti koje se mjere testovima nisu jednako distribuirane u populacijama bijelaca, crnaca, osoba latinskoameričkoga podrijetla i drugih manjina (primjerice, crnci su u prosjeku slabiji plivači od bijelaca). Testovi sposobnosti, prevladavajuće shvaćanje odlika "dobra časnika", predrasude o "prikladnim poslovima" za žene i pripadnike manjina – sve to utječe na mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u službi.

Raspravljajući o utjecaju vojne službe na društveni status, Levy (1998.) naglašava važnost konvertibilnosti – "mjere u kojoj se moć stečena u vojsci može prevesti u društveni položaj i ugled po povratku u civilni život" (1998., 873). Prema njemu, suvremene vojske reproduciraju postojeće odnose moći. Proklamiranje inkluzivnosti i politike jednakih šansi prikriva institucionalnu diskriminaciju, jer se inzistiranje na individualnim sposobnostima stvara dojam da je svatko odgovoran za svoj uspjeh i neuspjeh. Ukidanjem segregacije, američka je vojska nakon Drugoga svjetskog rata bila korak naprijed u odnosu na društvo i smatrala se najinkluzivnijom društvenom institucijom. Međutim, "mit o 'istinskoj jednakosti' i proširene mogućnosti društvene mobilnosti nakon Drugoga svjetskog rata poticali su među Afroamerikancima orijentaciju na mobilnost, što je pogodovalo ideologijama poput one reprezentirane sloganom 'siromašni su si sami krivi'" (Levy, 1998., 887).

ZAKLJUČAK

Posljednjih nekoliko desetljeća obilježio je trend ukidanja opće vojne obveze. U onim zapadnoeuropskim državama gdje je vojna obveza još na snazi vode se rasprave oko njezina eventualnog ukidanja, a sama vojna obveza postaje fleksibilnija (sve većem broju novaka omogućuje se civilno služenje). Dobrovoljačke vojske natječu se na tržištu rada za kvalificirano osoblje, pri čemu osnovni kriterij postaju znanja i sposobnosti. Biti vojnikom postaje odabir, a ne više dužnost. Vojska prestaje biti posrednikom u uspostavljanju odnosa države i građanina. Odnos prava i dužnosti se ukida. Snyder ističe: "Klasični liberali, poput Johna Lockeja i J. S. Millera, u svojim su djelima priznavali nužnost vojne obveze. Nasuprot njima, suvremeni liberali, poput Johna Rawlsa i Ronalda Dworkina, u raspravama o vojnim pitanjima usredotočuju se prije svega na utvrđivanje uvjeta pod kojima pojedinci imaju 'pravo odbiti vojnu službu', što odražava prednost prava nad dužnostima, koje se udomaćilo u Americi nakon 1960-ih" (Snyder, 2003., 189-190).

Autori i autorice koji zastupaju sasvim različita stajališta o integraciji žena i manjina u vojsku slažu se sa stavom Nire Yuval-Davis: "Znakovito je da se u zapadnim vojskama, osobito u SAD-u, pitanje razmjera i vrste sudjelovanja žena postavilo upravo kada je vojna služba kao znak građanskoga statusa – to jest, vojna obveza – prestala podrazumijevati građanski status" (Yuval-Davis, 2004., 126).

Kako vojna služba sve više gubi poseban društveni ugled, a pojam građanina-vojnika smisao, pitanje je može li ona danas uopće pridonijeti nečijem društvenom statusu. Vjerojatnije je da je unapređenje statusa rodnih i etničkih manjina u vojskama danas moguće kao jedna od posljedica unapređenja njihovih građanskih prava i političkoga statusa općenito, a ne više obratno, kao što je to bilo nekada (iako se i ranije velikim dijelom radilo o paralelnim, više nego uzročno-posljedičnim procesima).

Stoga upravo status ovih društvenih skupina unutar vojske postaje središnje pitanje, dok pitanje transferabilnosti u vojsci ostvarenoga društvenog kapitala ostaje na marginama suvremenih diskusija. Kao što su istaknuli teoretičari civilno-vojnih odnosa, poput Moskosa, zaposlenje u vojsci postaje sve sličnije zaposlenju u civilnim organizacijama. Zbog toga osnovno pitanje postaje pitanje (ne)diskriminacije pri zapošljavanju i na radnome mjestu. Temeljna pitanja odnose se na uklanjanje diskriminacije u pogledu mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u službi. Kad se govori o položaju žena, dodatna se diskusija vodi oko uklanjanja zakonskih zapreka za obavljanje određenih vojnih dužnosti, prije svega oko mogućnosti služenja žena u borbenim jedinicama. Međutim,

ovakav pristup sadrži određenu teorijsku zamku, a to je mogućnost da diskurs "diskriminacije u radnoj organizaciji" zasjeni činjenicu da je temeljno pitanje i dalje upravo pitanje odnosa moći u cjelokupnom društvu. Istraživanje Helene Carreiras (2002.) pokazalo je kako je upravo "kvalificirana" prisutnost žena u javnoj sferi (mjerena UNDP-ovim "indikatom društvene moći žena" – *Gender Empowerment Measure*), za razliku od "jednostavne" prisutnosti žena u javnoj sferi (također UNDP-ov indikator ekonomske aktivnosti žena – *women's economic activity rate*), dobar prediktor integracije žena unutar oružanih snaga.

Vrijednosne i organizacijske promjene unutar oružanih snaga odraz su prevladavajućih društveno-političkih trendova. Većina zapadnih vojski prihvatila je antidiskriminacijsku politiku. Ako se zadržimo na razini zakonskih i drugih regulativnih propisa, naći ćemo vrlo malo formalnih zapreka punopravnom sudjelovanju nekada zakonski diskriminiranih društvenih skupina u oružanim snagama. No iza enormnoga pomaka na formalnoj razini još se nalaze stari kulturalni kodovi i tradicionalni društveni odnosi moći. Prihvatanje i primjena politike jednakih prava ne znači da je promijenjena osnovna kulturalna paradigma, koju je Dunivin nazvala CMW paradigmom. Antidiskriminacijske politike ne narušavaju bitnije prevladavajući model vojne kulture. Tek bi redefiniranje dominantnoga vojnog identiteta ukinulo ukorijenjene predrasude i institucionalne zapreke ravnopravnom sudjelovanju onih koji se danas još vide kao "drugi" i drugačiji. Oružane snage kao društvena institucija i same sudjeluju u kreiranju dominantnih kulturalnih obrazaca i društvenih odnosa moći – i onda kada reproduciraju one postojeće i onda kada ih mijenjaju. Stoga je "borba stare paradigme i novoga modela" ipak politički relevantna borba – ne samo u kontekstu oružanih snaga nego i šire.

BILJEŠKE

* Članak je nastao u okviru rada na projektu "Socijalni korelati Domovinskoga rata", koji se uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske izvodi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (0130999).

¹ Godine 1960. utemeljeno je udruženje *Inter-University Seminar on Armed Forces and Society*, koje je 1974. godine počelo izdavati časopis *Armed Forces and Society*.

² Činjenica je da su se sva ova istraživanja temeljila uglavnom na istraživanjima među časnicima. Henning Sorensen (1994.) pokušao je rekonceptualizirati ovaj model tako da uključuje, osim časnika, i civilne profesionalce zaposlene u vojsci, ročnike, dočasnike i civilno osoblje.

³ Istraživanja kojima se pokušala provjeriti ova Moskosova hipoteza, poznata pod nazivom I/O (*institution – occupation*) hipoteza, upozorila

su na potrebu njezine rekonceptualizacije (vidjeti: Sorensen, 1994.; Caforio, Nuciari, 1998.; Segal, 1998.).

⁴ Za pregled recentnih istraživanja civilno-vojnoga rascjepa pogledati tematski broj časopisa *The Journal of Strategic Studies*, 26(2) (Srpanj 2003.) i internetske stranice Istraživačkog projekta o rascjepu između vojske i civilnog društva (Project on the Gap Between the Military And Civilian Society) – <http://www.poli.duke.edu/civmil/index.html> (16. 2. 2005.).

⁵ Prema Janowitzu (1980.), temeljne građanske dužnosti jesu: plaćanje poreza, edukacija, vojna služba te promicanje dobrobiti zajednice sudjelovanjem na izborima i aktivnostima u dobrovoljnim organizacijama.

⁶ Uz izvođenje vojne obveze iz društvenog ugovora povezane su određene poteškoće, na koje upozorava Walzer (1994.). Logički izvedeno – ako je temeljni cilj društvenim ugovorom ustrojene zajednice sigurnost njezinih pripadnika, u trenutku kada zajednica više ne može jamčiti sigurnost, teško je opravdati bilo kakvu dužnost pojedinca prema toj političkoj zajednici. No ratno je stanje zapravo tek u vrlo rijetkim prilikama stanje rata svih protiv svijeta. U normalnim okolnostima, ono je regulirano ratnim i međunarodnim pravom, pisanim i običajnim pravilima. Samo ratno stanje ne ukida obaveze država spram međunarodnoga prava niti ukida obaveze građana prema državama.

⁷ Primjerice, britanska milicija – *Teritorial Army* – postoji paralelno uz regularnu vojsku. Teritorijalna obrana bivše SFRJ bila je još jedan takav primjer.

⁸ Pitanje međusobnih razlika nacionalnih oružanih snaga postaje sve važnije s porastom učestalosti međunarodnih vojnih operacija. Ovim problemom bave se Efrat Elron i Shamir Boas u zanimljivu tekst naslovljenom "Why Don't They Fight Each Other? Cultural Diversity and Operational Unity in Multinational Forces" (Elron, Shamir, 1999.).

⁹ Kako su oružane snage velike, hijerarhijski ustrojene, institucije, vojni profesionalci moraju biti i vješti menadžeri. Autori koji proučavaju vojnu profesiju tako najčešće ističu oba navedena elementa, što je uočljivo i u samom naslovu drugoga poglavlja Janowitzove knjige *The Professional Soldier* (1971.), koje glasi: "Organizational Realities: Heroic and Managerial".

¹⁰ Ovaj element vojne kulture može se vidjeti u svečanim prisegama koje novaci daju nakon stupanja na odsluženje vojnoga roka. Aktualni tekst prisege u Hrvatskoj vojsci glasi: "Prisežem da ću se u obnašanju svoje dužnosti pripadnika Oružanih snaga pridržavati Ustava i zakona, da ću savjesno i odgovorno izvršavati službene zapovijedi, požrtvovno braniti svoju Domovinu Hrvatsku, njezin suverenitet i teritorijalnu cjelovitost te poštivati i štiti temeljna načela slobode i jednakosti svih njezinih građana" ("Zakon o obrani", 2002., čl. 41.). Lojalnost oružanim snagama i domovini bila je još izraženija u prijašnjoj verziji svečane prisege, propisanoj Zakonom o obrani iz 1991. i njegovom pročišćenom verzijom iz 1993. godine: "Prisežem da ću vjerno i časno izvršavati dužnosti koje se od mene, pripadnika Hrvatske vojske zahtijevaju i da ću se savjesno i odgovorno pokoravati službenim naredbama i zapovijedima. Prisežem da ću, i uz žrtvu vlastitoga života, štiti i braniti svoju domovinu Hrvatsku, nje-

zin suverenitet, teritorijalnu cjelovitost i sve njezine građane" ("Zakon o obrani ...", 1993., čl. 41.).

¹¹ Najvažniji doprinos prvih empirijskih sociopsiholoških istraživanja oružanih snaga provedenih za Drugoga svjetskog rata (objavljenih pod zajedničkim naslovom *Studies in Social Psychology in World War II*) odnosio se upravo na grupnu koheziju, borbeni moral i borbenu učinkovitost (vidjeti: Williams, 1998.).

¹² Riječ je o instrumentu koji je konstruirao Geert H. Hofstede za istraživanje kulturalnih različitosti i vrijednosnih orijentacija u radnim organizacijama. Hofstede je taj instrument prvi put upotrijebio istražujući vrijednosne orijentacije zaposlenika IBM-a u više od pedeset država (prema Soeters, 1997.). Istim instrumentom služe se i Elron, Shamir i Ben-Ari (1999.) u istraživanju kulturalnih različitosti u multinacionalnim snagama.

¹³ Ova se dimenzija odnosi na vrednovanje osobnoga dostignuća i promidžbe, što se u većini kultura smatra više muškim osobinama, nasuprot sigurnosti posla i dobrih međuljudskih odnosa, što se smatra više ženskim osobinama. Zbog toga se ova dimenzija u literaturi naziva i "muževnost/ženstvenost" (*masculinity/femininity*). Soeters (1997.) naziva je i "masculinity/toughness", imenujući je u ovom slučaju prema samo jednom od dva smjera ove dimenzije.

¹⁴ Termini "institucionalni" i "poslovni" ovdje se odnose na terminologiju Moskosove I/O hipoteze, spomenute u uvodu.

¹⁵ O ovim se pitanjima u posljednje vrijeme raspravlja pod nazivom CIMIC – *civil-military cooperation*.

¹⁶ Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Grčka, Italija, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Portugal, Španjolska, Švedska, Švicarska i Turska.

¹⁷ *Military Participation Ratio* (MPR) – udio vojno evidentiranih osoba u ukupnoj populaciji određene države.

¹⁸ *Military Participation Ratio of the Military Age Cohorts* (MPRMAC) – udio novačenih osoba u dobnoj kohorti podložnoj novačenju.

¹⁹ Za diskusiju o testovima tjelesne sposobnosti, rasnoj i etničkoj diskriminaciji u SAD-u vidjeti Kirby i sur., 2000.; za diskusiju o testovima sposobnosti i etnolingvističkoj diskriminaciji u Izraelu vidjeti Peled, 2000.; za nastojanja konstrukcije spolno nediskriminirajućih testova tjelesnih sposobnosti u Velikoj Britaniji vidjeti Woodward i Winter, 2004.

²⁰ Zanimljivo je da je izraelski IDF, kao najpoznatiji slučaj vojske koja novači i žene, sudeći prema tekstu Belkina i Levittove (2001.) razvio rodno inkluzivnije obrasce socijalizacije.

LITERATURA

*** (2002.), "Zakon o obrani". *Narodne novine*, No. 33/2002.

*** (2002.), "Zakon o obrani (pročišćeni tekst)". *Narodne novine*, No. 49/1993.

*** (2002.), *Women in the Armed Forces*. London: Ministry of Defence.

Belkin, A., Levitt, M. (2001.), Homosexuality and the Israel Defense Forces: Did Lifting the Gay Ban Undermine Military Performance?, *Armed Forces & Society*, 27 (4): 541-567.

- Burk, J. (1995.), Citizenship status and military service: The quest for inclusion by minorities and conscientious objectors, *Armed Forces & Society*, 21 (4): 503-520.
- Caforio, G. & Nuciari, M. (1998.), The Officer Profession: Ideal-type. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 364-388), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.
- Carreiras, H. (2002.) *Gender Integration in the Armed Forces: A Cross National Comparison of Policies and Practices in NATO Countries*. Working paper. 26th Annual Meeting Women in Uniform in NATO, 26-31 svibanj 2002.
- Cohen, E. A. (1985.), *Citizens and Soldiers*, Cornell University Press.
- Dandeker, C. (2000.), The Military in Democratic Societies: New Times and New Patterns of Civil-Military Relations. U: J. Kuhlmann, J. Callaghan (ur.), *Military and Society in 21st Century Europe: A Comparative Analysis* (str. 27-44), Hamburg, LIT.
- Dandeker, C., Segal, M. W. (1996.), Gender integration in Armed Forces: Recent policy developments in the United Kingdom, *Armed Forces & Society*, 23 (1): 29-48.
- Dar, Y., Kimhi, S. (2004.), Youth in the Military: Gendered Experiences in the Conscript Service in the Israeli Army, *Armed Forces & Society*, 30 (3): 433-461.
- Dunivin, K. O. (1994.), Military culture: Change and Continuity, *Armed Forces & Society* 20 (4): 531-547. Elektronski format. Pristupljeno putem databaze Academic Search Premier, pristupni broj 9410061335. (15. 4. 2004.).
- Elron, E., Shamir, B., Ben-Ari, E. (1999.), Why Don't They Fight Each Other? Cultural Diversity and Operational Unity in Multinational Forces, *Armed Forces & Society*, 26 (1): 73-98.
- Haltiner, K. W. (1998.), The Definite End of the Mass Army in Western Europe?, *Armed Forces & Society*, 25 (1): 7-30.
- Harries-Jenkins, G. (1998.), The Concept Of Military Professionalism. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 350-363), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.
- Howard, M. (2002.), *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb, Srednja Europa.
- Huntington, S. P. (1994.), *The Soldier and the State*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (1998.), Power, Expertise and the Military Profession. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 249-271), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.
- Janowitz, M. (1971.), *The Professional Soldier*, New York, The Free Press.
- Janowitz, M. (1980.), Observations on the Sociology of Citizenship: Obligations and Rights, *Social Forces*, 59 (1): 1-24.
- Kestnbaum, M. (2000.), Citizenship and Compulsory Military Service: The Revolutionary Origins of Conscript in the United States, *Armed Forces & Society*, 27 (1): 7-30.
- Kirby, S. N., Harrell, M. C., Sloan, J. (2000.), Why Don't Minorities Join Special Operations Forces?, *Armed Forces & Society*, 26 (4): 523-546.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 993-1014

KLARIĆ RODIĆ, P.:
VOJNA SLUŽBA...

Levy, Y. (1998.), Militarizing inequality: A conceptual framework, *Theory & Society*, 27 (6): 873-905.

Moskos, C. Ch. (1993.), From citizen's army to social laboratory, *Wilson Quarterly*, 17 (1): 83-95. Elektronski format. Pristupljeno putem databaze Academic Search Premier, pristupni broj 9606204447. (20. 5. 2004.).

Moskos, C. Ch., Williams, J. A., Segal, D. R. (2000.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, New York, Oxford University Press.

Murray, W. (1999.), Does military culture matter?, *Orbis*, 43 (1): 27-43.

Peled, A. (2000.), The Politics of Language in Multiethnic Militaries: The Case of Oriental Jews in the Israel Defence Forces, 1950-1959, *Armed Forces & Society*, 26 (4): 587-606.

Segal, D. R. (1998.), Measuring the Institutional/Occupational Change Thesis. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 207-231), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.

Segal, M. W. (1995.), Women's Military Roles. Past, Present, and Future, *Gender & Society*, 9 (6): 757-775.

Snider, D. M. (1999.), An uninformed debate on military culture, *Orbis*, 43 (1): 11-27. Elektronski format. Pristupljeno putem databaze Academic Search Premier, pristupni broj 1497835. (20. 5. 2004.).

Snyder, R. C. (2003.), The Citizen-Soldier Tradition and Gender Integration of the U.S. Military, *Armed Forces & Society*, 29 (2): 185-205.

Soeters, J. L. (1997.), Value orientations in military academies: A thirteen country study, *Armed Forces & Society*, 24 (1): 7-26. Elektronski format. Pristupljeno putem databaze Academic Search Premier, pristupni broj 9712095913. (12. 5. 2004.).

Sorensen, H. (1994.), New perspectives on the military profession: The I/O model and esprit de corps reevaluated, *Armed Forces & Society*, 20 (4): 599-619.

Spindler, G. D. (1998.), *The Military – A Systematic Analysis*. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 39-44), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.

Stevens, G., Rose Jr., F. M. (1994.), Military academies as instruments of value change, *Armed Forces & Society* 20 (3): 473-485.

Titunik, R. F. (2000.), The First Wave: Gender Integration and Military Culture, *Armed Forces & Society*, 26 (2): 229-258.

van Doorn, J. (1998.), The Officer Corps: A Fusion of Profession and Organization. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 272-292), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.

Walzer, M. (1994.), *Obligations. Essays on Disobedience, War and Citizenship*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Williams, R. M. J. (1998.), The American Soldier: An Assessment, Several Wars Later. U: G. Caforio (ur.), *The Sociology of the Military* (str. 67-86), Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.

Winslow, D. (1999.), Rites of Passage and Group Bonding in the Canadian Airborne, *Armed Forces & Society*, 25 (3): 429-458.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 993-1014

KLARIĆ RODIK, P.:
VOJNA SLUŽBA...

Woodward, R., Winter, P. (2004.), Discourses of Gender in the Contemporary British Army, *Armed Forces & Society*, 30 (2): 279-302.

Yuval-Davis, N. (2004.), *Rod i nacija*, Zagreb, Ženska infoteka.

Military Service – Factor of Improvement of Sociopolitical Status?

Petra KLARIĆ RODIK
Faculty of Philosophy, Zagreb

The article discusses the impact of military service on civil rights and social status of women, ethnic/national minorities and gays/lesbians. Military service is analysed in its two principal aspects – organizational and cultural. First, regarding the organizational dimension, the central issue is the institution of military service. The issue of conscription is closely connected to the concept of civil rights and duties, and to citizenship status. This is most clearly expressed through the idea of citizen-soldier. During history, joining the army represented an opportunity for underprivileged individuals to foster their socio-political status. Second, traditional military norms and values, that is, military (sub)culture, legitimizes or delegitimizes discriminatory praxes towards "others". Contemporary armed forces are becoming more inclusive and tolerant, and are adopting antidiscriminatory policies and regulations. At the same time, many of them are abolishing conscription or, others, discussing the possibility of abolishment of conscription. Military service has become an individual choice, and the citizen-soldier concept became meaningless. Armed forces ceased to be the platform for improvement of political rights and social status.

Der Militärdienst als Faktor zur Verbesserung des gesellschaftlich-politischen Status?

Petra KLARIĆ RODIK
Philosophische Fakultät, Zagreb

Im Artikel werden zwei Aspekte militärischer Verbände – Organisation und Werte-/Regelsystem – hinterfragt und die Frage untersucht, ob die Ableistung des Militärdienstes die Bürgerrechte und die gesellschaftliche Stellung von Frauen, ethnischen / nationalen Minderheiten sowie Homosexuellen / Lesben verbessern kann. Zunächst wird, im Hinblick auf den genannten Organisationsaspekt, als zentrale Frage die Struktur des Militärdienstes untersucht. Die Möglichkeit, den Militärdienst auf verschiedene Arten abzuleisten, ist eng mit

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 993-1014

KLARIĆ RODIK, P.:
VOJNA SLUŽBA...

der Frage der Bürgerrechte und -pflichten verbunden, und somit zugleich auch mit der Frage der bürgerlichen Zugehörigkeit, was am Konzept des Bürgersoldaten (citizen soldier) am anschaulichsten wird. Der Beitritt zum Militär diente im Laufe der Geschichte immer wieder dazu, deprivilegierten Bevölkerungsgruppen zu einer Verbesserung ihrer gesellschaftlich-politischen Stellung zu verhelfen. Sodann konstatiert die Verfasserin, dass durch die traditionellen wertmäßig-normativen Merkmale militärischer Verbände bzw. die militärische (Sub-)Kultur bestehende diskriminierende Praktiken, die gegen Vertreter anderer, sprich: "andersartiger" Identitäten gerichtet sind, legitimiert oder delegitimiert werden. Zeitgenössische Militärverbände werden inklusiver und toleranter und eignen sich antidiskriminierende Vorschriften an. Gleichzeitig durchlaufen die meisten militärischen Verbände große organisationsmäßige Wandel. In immer mehr Ländern wird die allgemeine Wehrpflicht aufgehoben, während in den übrigen Ländern diese Option zumeist öffentlich diskutiert wird. Der Militärdienst wird zur persönlichen Entscheidung, wodurch der Begriff des Bürgersoldaten seinen Sinn einbüßt. Die Streitkräfte eines Landes sind nicht länger eine Plattform zur Verwirklichung politischer Rechte und zur Verbesserung der gesellschaftlichen Stellung des Einzelnen.